
ZPRÁVY A INFORMACE

O využití děl B. Engelse při výuce marxisticko-leninské sociologie

Při prvním zběžném pohledu na název následující informace by se snad mohlo zdát, že jde o samozřejmost, protože marxisticko-leninská sociologie je takový obor v rámci marxistických společenských věd, který je z hlediska svého obsahu, metod i teorie jednoznačně spjat se zakladatelským dílem K. Marxe a B. Engelse, kteří v první polovině minulého století založili jako první důslednou a skutečnou vědu o společnosti. Navíc jsou díla zakladatelů marxismu základem a východiskem výuky těch předmětů, které se přednášejí jako základy marxismu-leninismu pro posluchače kteréhokoli oboru. Každý učitel marxisticko-leninské sociologie musí s touto výukou, která probíhá paralelně s výukou vlastní sociologie, počítat a také z ní vycházet. Jde o to, aby návaznost byla organická, aby nedocházelo ke zbytečnému překrývání problematiky, i když podle mého názoru určité možné opakování výkladu Marxových a Engelsových děl se specifickými akcenty není rozhodně na škodu.

Podrobnější znalost současných diskusí a stavu názorů, které se v diskusích o vztahu marxistické sociologie a historického materialismu vyjadřují, však ukazuje, že problém využití Marxových a Engelsových děl ve výuce marxisticko-leninské sociologie má své specifické zvláštnosti. Ať již přijmeme názor o tom, že historický materialismus je obecnou marxistickou sociologickou teorií, nebo odlišný, ale přece stále více přijímaný názor, že marxisticko-leninská sociologie je nefilozofická nejobecnější

věda o společnosti, o zákonitostech jejího vývoje, zůstává v rámci marxismu axióm, že nelze rozvíjet a pěstovat marxisticko-leninskou sociologii ve všech jejích úrovních a složkách bez marxistické filozofie. V tomto případě je zastupci názoru o marxisticko-leninské vědě historický materialismus chápán jako závazná, nezbytná a nepostradatelná výchozí filozofická báze marxisticko-leninské sociologie. Bez marxistické dialektiky není a nemůže být marxistické sociologie a bez historického materialismu jako výchozí metodologické a teoretické filozofické báze rovněž ne.

Ovšem v rámci marxisticko-leninské sociologie z hlediska jejího nynějšího stavu nejde dnes již jen o sporný bod, zda je historický materialismus obecnou marxistickou sociologickou teorií, nebo nejobecnější nefilozofickou teoretickou vědou o společnosti. Vždyť předmět vědy není dán jen definicí, ale také faktickým současným stavem jejího praktického provádění. Současný stav marxisticko-leninské sociologie však ukazuje, že se projevuje v několika úrovních a má své vlastní vnitřní členění. Výchozí bázi je tedy marxistická dialektická metoda a historický materialismus. Když přijmeme názor, že marxistická sociologie je nefilozofickou nejobecnější teoretickou vědou o společnosti, máme zde hned dvě úrovně. Historický materialismus a pak úroveň obecné nefilozofické sociologické teorie. Potom následuje

nesporná úroveň sociologických specializací, které jsou početné a v různé míře rozvinuty nebo ještě málo rozvinuty. Mají však přitom svůj určitý dílčí teoretický a pojmový základ, který není totožný s obecnou sociologií, například sociologie města, rodiny nebo mládeže. A nakonec je tu sociologický výzkum, který ve své nynější podobě a způsobu provozování vznikl spíše mimo oblast marxismu a jehož faktický kvantitativně veliký rozsah i praktické uplatňování vůbec ještě neřeší hladce a bez problémů řadu otázek nebo otázníků, které jsou s empirickým sociologickým výzkumem v jeho nejčastější podobě — dotazníkové akce s určitým počtem dotazovaných podle takzvaného principu reprezentativnosti vzorku a s předpokládaným exaktním tříděním a strojovým statisticko-matematickým zpracováním spjaty.

A právě v této souvislosti bych chtěl zdůraznit, že ten, kdo vyučuje marxisticko-leninskou sociologii a přednáší především dějiny marxistického sociologického myšlení a pak marxisticko-leninskou sociologickou teorii, si musí uvědomit, že Marx a Engels založili skutečnou vědu o společnosti jako opak a protiváhu buržoazní sociologie a že v době, kdy ji založili, měla věda o společnosti jiný vztah k realitě, k faktům, k materiálům a datům, než je tomu dnes. Není podle mého názoru správné ani korektní ve jménu toho, jaký způsob provozu sociologie se dnes praktikuje, dělat z Marxe a Engelse takové sociology, kteří nám budou ospravedlňovat tento způsob praktikování sociologie. To se týká zvláště Engelsovy práce *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Je zapotřebí zdůraznit, že tato velká a vynikající práce mladého, vznikajícího marxisty B. Engelse má skutečně zásadní význam. Ovšem jako důkaz marxistického spojení teorie a empirie, teorie a praxe a jako specifický způsob realizace základních principů materialistického pojetí dějin při zkoumání významného, zásadního a celospolečenského problému. Poukazuje se na to, že Engels použil při zpracování své knihy těch či oněch postupů a metod, které se dnes používají v rámci takzvaného empirického sociologického výzkumu. Ovšem podstata věci

není ale v této stránce jeho první velké vědecké práce. Engels totiž vycházel již v této době z dialektické metody, z dědictví klasické německé filozofie, kterou přehodnocoval a kriticky promýšlel ze znalosti obecné teoretické politické ekonomie. Engels názíral svůj problém také již historicky včetně historických přístupů a znalostí tohoto období vývoje. Současně je Engelsova práce o dělnické třídě nemyslitelná bez jeho osobního politického, světonázorového třídního postoje, bez jeho vnitřního osobního ztotožnění s věcí dělnické třídy. Pro vytváření velkých koncepčních marxistických prací o společnosti je tedy nutný výchozí základ dialektické filozofické metody, materialistického pojetí dějin (v pozdějším názvu historického materialismu), dále analýza, kritický rozbor a hodnocení dat, údajů, informací, tedy empirie, jež je získávána ze všech dostupných a možných zdrojů. Dalším nezbytným prvkem takového způsobu vědecké práce je znalost hlubinných ekonomických procesů, historický vývojový přístup, který umožňuje odhalení vývojových zákonů společnosti a naprosto nezbytný osobní světonázorový, politický a třídní přístup nejen vědeckého, ale i osobního ztotožnění s dělnickou třídou a jejím revolučním posláním. Pokud jde o metody a techniky získávání dat, ty nebyly a nemohly být u Engelse vázány na dnes běžné standardní postupy empirických sociologických výzkumů, o matematickém strojovém zpracování dat takového výzkumu ani nemluvě. Ať již objevujeme u Engelse řadu postupů a technik, které připomínají dnešní empirický sociologický výzkum, musíme zdůraznit, že všechny možné dílčí postupy a techniky byly u Engelse podřízeny jeho základním metodologickým, teoretickým, hodnotícím, politickým i ideologickým a morálním stanoviskům. Z hlediska marxismu a uvedené Engelsovy práce je nutné znovu připomenout, že žádné metody, techniky a procedury týkající se získávání dat a faktů nejsou a nemohou být ideově, politicky i morálně neutrální navzdory běžné a rozšířené představě zastánců empirické omezené sociologie, vycházející z pozitivistických předpokladů a mající svůj pravzor ve výzkumné sociologii vycházející z americké

kých podmínek a zkušeností. Uvedená tvrzení se týkají také Marxových děl, například jeho stěžejního díla Kapitálu, přitom je spíše historickou zajímavostí a důkazem Marxova třídního a politického stanoviska, že v jeho díle najdeme příklady ankety, která měla zkoumat dělnickou třídu a její podmínky nebo další dílčí podněty směřující k získání vlastních informací a dat.

Ve vlastní výuce marxisticko-leninské sociologie je pak třeba ve vztahu k Engelsovi (samozřejmě i k Marxovi a Leninovi) uplatňovat marxismus ve všech předmětech, ať je jejich ráz i zaměření z hlediska teorie metod přístupu i obsahu co nejrůznější. Nejvýrazněji je tedy využití Engelsových děl při výuce vidět v předmětech, jako jsou dějiny marxistického sociologického myšlení a marxistická sociologická teorie. Zde jde nejen o výklad a aplikaci marxistické dialektické metody a historického materialismu, ale i o výklad získaných obsahových výsledků. V této souvislosti vystupují do popředí všechny základní Engelsovy práce od Postavení dělnické třídy v Anglii přes společné práce s Marxem — Svatá rodina, Německá ideologie, Manifest komunistické strany až po Engelsova díla samostatná, k nimž patří Německá selská válka, jedno z nejznámějších a nejlivnějších děl Engelsových *Anti-Dühring*¹⁾, *Vývoj socialismu od utopie k vědě*, *Dialektika přírody*, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* a *Ludwig Feuerbach a vyústění německé klasické filozofie*. Velmi významné proti neúmyslným zjednodušením a povrchnostem v rámci marxistického myšlení i proti záměrným a úmyslným vulgarizacím marxismu v dílech buržoazních odpůrců marxismu jsou Engelsovy dopisy o historickém materialismu z devadesátých let 19. století, jež napsal řadě významných zájemců o marxismus nebo významným představitelům marxismu období II. Internacionály.

Při kritickém výkladu dějin sociálně politic-

1) Velkému významu tohoto Engelsova díla byla věnována v Sovětském svazu značná pozornost v souvislosti se stým výročím jeho vydání. Viz například *Anti-Djuring F. Engelsa i sovremennost'*, Moskva, Mysl 1978.

kých teorií a kritice buržoazní sociologie a anti-komunismu 19. a 20. století je zase možné a přímo nutné využít Engelsových prací, v nichž je demonstrován angažovaný, stranický, hodnotící a kritický přístup k představitelům buržoazních společenských věd s Engelsovou schopností podrobit nelitostné kritice jejich zásadní nedostatky i využít možné pozitivní přínosy u těch autorů, u nichž osobní svědomitost a úcta k vědecké práci znamenala určité dílčí příspěvky pro rozvoj vědy. Ostrá zásadová a nelitostná kritika je například v díle *Anti-Dühring*, možné využití dílčích přínosů či zásluh buržoazních badatelů prokazuje Engels ve své knize *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*.

V buržoazních společenských vědách, ve filozofii, sociologii je dosti oblíbený a rozšířený způsob klást proti sobě dílo Marxovo a Engelsovo. Engels je obviňován, že vnáší dialektiku do přírody, kam prý podle názorů například Sarrtra nebo představitelů frankfurtské školy nepatří, poněvadž vlastní a jediná sféra dialektiky je společnost, historie. Často je Engels obviňován z pozitivistických a scientistických tendencí, které prý vnesl do marxismu na rozdíl od Marxe, jemuž je připisován filozofický antropologismus. Je třeba zdůraznit, že Engels se podílel spolu s Marxem na řadě zásadních prací, které jsou společným vkladem obou klasiků k založení a rozvíjení marxismu.

Engelsova samostatná práce, kterou napsal již po Marxově smrti, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* je do určité míry vázána na původní Marxův záměr — zpracovat hluboké a vysoce záslužné podněty L. H. Morgana z jeho knihy *Ancient Society*. V knize *Původ rodiny . . .* Engels pokračoval v rozvíjení přístupu, který vyložili s Marxem v Německé ideologii a použili při vypracování koncepce asijského výrobního způsobu, tj. problémů vztahu přírodního a sociálního, biologického a dějinného a přesně ukázal dialektiku přírodního a sociálního a při analýze rodové společnosti i forem rodiny.

Další oblastí problémů, které je možné, ba nutné využít jako Engelsův odkaz pro výuku marxisticko-leninské sociologie, je ta část jeho

díla, která má ráz určitých předpovědí, hypotéz o budoucím vývoji sociologické společnosti. Je známo, že Marx i Engels odmítali plané a povrchní prorokování o přesných detailech budoucí socialistické společnosti. Sám Engels mnohokrát zdůrazňoval, že lidé budoucí socialistické společnosti si budou řešit své problémy sami podle podmínek a okolností i své vlastní historické praxe a zkušeností. Přesto však se Marx a Engels vyslovovali k řadě předpokládaných tendencí a vývojových možností socialismu na základě svých znalostí kapitalistického vývoje i tendencí vývoje k socialismu, které jsou založeny jak v materiálních podmínkách, tak i v podobě revolučního subjektu dělnické třídy již v rámci kapitalismu.

Při výuce marxistické sociologie je tedy možné využít těch Engelsových klasických prací, které obsahují náměty a úvahy o socialismu, jeho budoucím vývoji i o žádoucích opatřeních a úkolech, jež bude muset řešit vznikající socialistická společnost. Zde přicházejí v úvahu především díla *Anti-Dühring* a *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Jde o problémy sociální nerovnosti a její realizace za socialismu. Engels vystupoval velmi energicky proti maloměšťáckému pojetí socialismu jako říši rovnosti, rovnost pro něj znamená především odstranění tříd. Nejvíce se Engels snažil postihnout vývojové tendence, které se týkají osudů rodiny a manželství za socialismu, budoucnosti vztahů mezi mužem a ženou, problematiky výchovy dětí i základu existence monogamní rodiny poté, co podle Engelsova předpokladu většinu funkcí rodiny převezme socialistická společnost a monogamní rodinu jako instituci spjatou se soukromým vlastnictvím a nerovnoprávným postavením ženy nahradí rodina, kde hlavním poutem budou vztahy osobní, citové vztahy lásky. Chápu využití Engelsových děl při výuce a zvláště takové významné práce jako *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* nejen jako výklad obsahu a významu této práce v dějinách marxismu, ale i jako podnět ke srovnání, konfrontaci Engelsových názorů, představ a hypotéz s reálnou praxí živého socialismu. Mnohé Engelsovy představy a postuláty o nut-

nosti zrovnoprávnit ženu za socialismu založené na jeho principiálním kritériu, že stupeň emancipace společnosti je nutno měřit také stupněm emancipace ženy, se již staly skutečností. Praxe reálného socialismu některé Engelsovy názory upřesnila, v určitém ohledu i korigovala. V některých případech však ukázala také problémy nové, složitost a dlouhodobost řešení i těch, které Engels předpokládal. Tak například všechny funkce rodiny nepřevzala společnost, reálná zkušenost ukázala trvalost nebo nepostradatelnost některých funkcí rodiny. Rodina není za socialismu jen citovým vztahem manželů, kteří žijí ve společnosti, jež převzala všechny dřívější funkce rodiny na sebe.

Engelsovy závěry a hypotézy však také nepostihly všechny složitosti, které například souvisejí s trváním, přežíváním nebo recidivami jevů negativních, jež Engels spojoval spíše jen s třídní vykořisťovatelskou společností. Nezmizela docela nebo dokonce v určitých nových podobách vznikla prostituce, kterou za socialismu rozhodně nelze vysvětlovat z neduhů kapitalismu a nerovnoprávného postavení ženy. Praxe ukazuje, že některé negativní deviantní jevy nemusí souviset jen s kapitalismem, nebo že příčiny dřívějšího výskytu se nedají použít pro vysvětlení jejich trvání nebo dokonce recidivy. Prostituce se u nás v určité míře ještě vyskytuje a v nových formách recidivuje, není však vázána na nerovnoprávné postavení ženy či špatné sociální poměry, ale spíše na pojetí způsobu života, konzumní cíle a snahy dosáhnout vyššího komfortu a životní úrovně činností, která je z hlediska morálního odsouzená.

Jsou ještě dvě oblasti, v nichž jde o využití té části Engelsova díla, která byla ve srovnání s pracemi, jež vytvářel spolu s Marxem, převážně jeho osobním přínosem. Souvisela také s jeho osobními individuálními vlastnostmi i specifickými osobními zájmy, které vyplývaly z rozdílné životní zkušenosti. Jde o Engelsovy velmi výrazné jazykové zájmy a o zájem související s otázkami války a vojenství. Oba tyto Engelsovy zájmy se sice v nestejně intenzitě a v různých proporcích odrazily v jeho literární

činnosti, ale rozhodně jsou výrazně současné a vysoce aktuální. Zase nejde jen o opakování Engelsových názorů, ale také o využití jeho metodického a teoretického přístupu k řešení problémů jazyka i otázek války a vojenství pro současné problémy, jejich rozbor a výklad ve výuce.

O Engelově jazykovém nadání a o výroku, že mírně v rozčilení nebo při vzrušení kotal ve dvaceti jazycích, se již psalo. Díky profesorovi J. Petrovi máme také k dispozici práci o Marxových, ale zvláště Engelsových přístupech k jazyku jako k sociálnímu a kulturnímu fenoménu.²⁾ O Engelově přínosu ke studiu jazyka jako sociálního jevu, o jeho vazbě na společenský vývoj a sociální strukturu pojednává zvláštní příspěvek sborníku. Budiž však zdůrazněno i v této zprávě, že právě výrazně se rozvíjející sociologie jazyka — a to jak mimo rámec marxismu, tak především v sovětské sociolinguistice — dává nové podněty a umožňuje aktuálně a hlouběji ocenit Engelsovy metodologické přístupy k jazyku, jeho konkrétní analýzy jazyka jako vysoce hodnotné a podnětné.

Obdobně je tomu i s Engelsovými zájmy o válku a vojenství. Byly samozřejmě motivovány jeho povinností vojenské služby jednoročního dobrovolníka, jeho účastí v revolučním povstání v německé revoluci 1849 v Bádensku a Falcku. Staly se však součástí jeho celkového životního díla a přezdívka generál nebyla jen nahodilá nebo nevyjadřovala jen okrajový zájem. Je zapotřebí říci, že zájem o válku a vojenství také zcela přirozeně souvisel s celkovým pojetím společenského a dějinného vývoje a že byl u Engelse motivován zájmy vědeckými i politickými zároveň. Otázky války a vojenství byly spjaty zákonitě s materialistickým pojetím dějin, s otázkami role válek a revolučních bojů v dějinách lidstva, s problémy role násilí a revolučního násilí v dějinách a vždy byly všechny tyto problémy spojovány s osudy dělnického hnutí perspektivami boje za socialismus včetně té souvislosti, že boj za socialismus je také

2) Viz J. Petr, *Filozofie jazyka v díle K. Marxe a B. Engelse*, Praha, Academia 1980.

bojem za mír a usiluje o realizaci kantovské myšlenky věčného míru.

Touto problematikou se zabývají především práce Anti-Dühring se svými pasážemi o teorii násilí, dále rozsáhlý rukopis Úloha násilí v dějinách a velké množství dílčích statí a studií, které Engels rozpracoval v souvislosti s určitými historicky probíhajícími válkami nebo revolučními boji. Aktuálnost Engelsových prací o válce a vojenství, jeho rozborů vztahů mezi vojenskou technikou, výrobou a způsoby vedení války včetně myšlenky, že rozvoj vojenské techniky činí válku z hlediska vítězství či porážky stále nesmyslnější, jsou jednoznačně aktuální. Mohou být při výuce využity nejen jako důkaz vynikajících vědeckých a teoretických schopností jednoho ze zakladatelů marxismu v dalších oblastech, ale i jako výraz sepětí jeho díla s osudy lidstva z hlediska světodějného poslání dělnické třídy jako nositele nové spravedlivé společnosti spjaté bytostně s myšlenkou míru a mírového života.

Výuka sociologie, jejíž součástí je i úkol předat metodologické, teoretické i myšlenkové bohatství Engelseva díla, musí tedy pronikat v určité míře i v určitém rozsahu všechny předměty, jež jsou součástí výuky oboru sociologie. Z hlediska požadavků na studenty jde o seznamování s hlavními a nejdůležitějšími díly se záměrem, aby je studenti sami studovali, aby si je osvojovali a pro svůj odborný i politický růst vnitřně přijali. Dnes je již velkou výhodou, že převážná část děl Marxe a Engelse je k dispozici a je dostupná. Z hlediska úrovně a hloubky znalostí děl Marxových a Engelsových (a v dalších souvislostech Leninových) je třeba vznést požadavek, který může znít marxismu, tudíž též veškeré dostupné dílo a reálný. Učitel vyučující marxistickou sociologii by měl doslova a do písmene znát všechny práce a celé dostupné dílo zakladatelů marxismu, tudíž též veškeré dostupné dílo Engelsevo. Zvláštností díla klasiků marxismu-leninismu je i skutečnost, že nové etapy vývoje dělnického světového revolučního hnutí, nové etapy vývoje světových dějin přinášejí nové podněty a nové pohledy na tato díla, nově je aktualizují a nutí každého, kdo se považuje za

marxistu, aby je nejen důkladně znal, ale znovu a znovu promýšlel v aktuální souvislosti a v aktuální nové možnosti aplikací a využití pro účely výuky i pro rozvoj vlastní vědecké práce.

Eduard Urbánek